

**ƏDƏBİYYATIN TƏDRİSİ METODİKASI
МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЛИТЕРАТУРЫ
METHODS OF TEACHING LITERATURE**

UOT 372.882

Yədulla Beydulla oğlu Dadaşlı
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Cəlilabad filialının dosenti

**ORTA MƏKTƏBDƏ C. MƏMMƏDQULUZADƏ VƏ
M.Ə. SABİR YARADICILIĞININ MÜQAYİSƏLİ TƏDRİSİ**

Ядулла Бейдулла оглы Дадашлы
доктор философии по филологии
доцент Джалилабадского филиала Азербайджанского
Государственного Педагогического Университета

**СРАВНИТЕЛЬНОЕ ПРЕПОДАВАНИЕ ТВОРЧЕСТВА М.А. САБИРА
И ДЖ. МАМЕДГУЛУЗАДЕ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ**

Yadulla Beydulla Dadashly
PhD in Philology
associate professor of the Jalilabad branch of the
Azerbaijan State Pedagogical University,

**COMPARATIVE TEACHING OF CREATIVITY M.A. SABIRA
AND J.MAMEDGULUZADE AT THE SECONDARY SCHOOL**

Xülasə. Məqalə XX əsrin görkəmli yazıçıları C. Məmmədquluzadə və M.Ə. Sabir yaradıcılığının müqayisəli öyrənilməsinə həsr olunmuşdur. Burada hər bir yazıçının mövzu haqqında yazdığı satirik əsərləri, elm, məktəb, maarif, azadlıq ideyaları araşdırılır. Müəllimlər hər iki yazıçının məzmun və ideyaca oxşar əsərlərinin orta məktəb şagirdlərinə öyrədilməsi ilə bağlı məsləhətlər verirlər. O zaman fənlərarası əlaqələrin M. Cəlillə Sabirin dünyagörüşünün, şəxsiyyətinin və yaradıcılığının yüksək səviyyədə öyrənilməsində müsbət əhəmiyyəti göstərilir. Həmçinin ədəbiyyat müəllimlərinə fənlərarası əlaqələrdən istifadə etməyi məsləhət görür. M. Cəlil və Sabir öz xalqının azadlığı uğrunda mübarizə aparan xadimlər kimi göstərilir. “Molla Nəsrəddin” jurnalının əsas müəllifləri olan M. Cəlil və Sabir ideologiyasının inkişafında əsas xidmətləri aydınlaşdırılır. Vətən, millət, iqtisadiyyat mövzusu M. Cəlil və Sabir yaradıcılığında mühüm yer tutur.

Açar sözlər: *azərbaycançılıq, milli mətbuat, milli azadlıq hərəkatı, dil və üslub, fəndaxili əlaqələr*

Резюме. Статья посвящена сравнительному изучению творчества выдающихся писателей XX века Дж.Мамедкулузаде и Сабир. Здесь разбираются сатирические произведения каждого писателя, посвященные науке, школе, просвещению, свободе. Учителям даются советы, связанные с изучением учениками средних школ произведений обоих писателей, сходных по содержанию и идее. В то же время указывается положительное значение межпредметных связей в изучении на высоком уровне мировоззрения, личности и творчества М. Джалила и Сабир. Также рекомендуется учителям литературы целесообразно использовать межпредметные связи. М. Джалил и Сабир изображаются как деятели, которые боролись за освобождение своего народа. Объясняются основные заслуги в развитии идеологии азербайджанства М. Джалила и Сабир, которые были основателями журнала «Молла Насреддин». Важное место в творчестве М. Джалила и Сабир занимают тема Родины, нации, экономики.

Ключевые слова: *азербайджанство, национальная пресса, народное освободительное движение, язык и стилистика, межпредметные связи*

Summary. The article is devoted to a comparative study of the works of the outstanding writers of the twentieth century J. Mammadquluzade and Sabir. Here, the satirical works of each writer, dedicated to science, school, education, freedom, are analyzed. Teachers are given advice related to the study by secondary school students of the works of both writers, similar in content and idea. At the same time, the positive value of interdisciplinary connections in the study of the worldview, personality and creativity of M. Jalil and Sabir is indicated. It is also recommended that teachers of literature should use interdisciplinary connections. M. Jalil and Sabir are portrayed as figures who fought for the liberation of their people. The main merits in the development of the ideology of azerbaijanism M. Jalil and Sabir, who were the founders of the magazine "Molla Nasreddin", are explained. An important place in the work of M. Jalil and Sabir is occupied by the theme of the Motherland, nation, economy.

Keywords: Azerbaijanism, national press, people's liberation movement, language and style, interdisciplinary connections

Tam orta məktəbdə ədəbiyyat fənninin müasir pedaqoji tələblərə uyğun öyrədilməsi bir sıra başlıca amillərlə bağlıdır. Bu amillər sırasında fəndaxili əlaqələr mühüm yer tutur. Hər hansı sənətkarın həyat və yaradıcılığının, ədəbiyyat proqramı və dərsliyində ayrıca tədrisi nəzərdə tutulmuş bədii əsərinin müxtəlif xarakterli obrazlar sisteminin, janr, dil, üslub və sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin öyrədilməsində fəndaxili əlaqələrdən istifadə olunması verilmiş bilik və bacarıqların şagirdlərin təfəkküründə yenidən canlandırılmasında, yeni biliklərin şüurlu mənimsənilməsində də olduqca faydalıdır. ADPU-nun dosenti, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru B. Həsəni "IX sinifdə ədəbiyyat tədrisi" (2006) adlı metodik vəsaitində dərkətməyə yönəlmə məsələsi ilə bağlı yazır: "Dərkətməyə yönəlmə məsələsi şagirdlərin mövzu üzrə mənimsəmiş olduğu əvvəlki biliklərin üzə çıxarılmasını, məktəblilərin nəyi bilmədiklərini, bilmək istədiklərini aşkara çıxarmaq məqsədi izləyir. Bu mərhələdə əsərin, problemin öyrədilməsinə maraq oyadılır, mövzunun şüurlu mənimsənilməsi üçün zəmin yaradılır" [3,5]. Bu metodik mülahizələri ədəbiyyatın tədrisi zamanı fəndaxili əlaqələrdən istifadə olunmasına da şamil etmək mümkündür. Metodist alimin düzgün müşahidə etdiyi kimi, müəyyən bədii əsərin və bu əsərdə qaldırılan problemin şüurlu mənimsədilməsi şagirdlərin əvvəllər qazandıqları biliklərlə yeni əldə edəcəkləri biliklərin sintezi fonunda aparıldıqda daha uğurlu pedaqoji nailiyyətlərin alınmasına stimül yaradır.

Məktəb təcrübəsi göstərir ki, eyni tarixi şəraitdə yaşamış, sosial-siyasi hadisələrin müşahidəçisinə çevrilmiş sənətkarların şəxsiyyətinin və dünyagörüşünün, həyatı və ədəbi-ictimai fəaliyyətinin öyrədilməsi zamanı fəndaxili əlaqələrə

söykənilməsi yeni biliklərin şagirdlər tərəfindən asanlıqla qavranılmasına, uzun müddət onların yaddaşında saxlanılmasına, şagirdlərin yeni bacarıqlara yiyələnməsinə imkan yaradır. Fəndaxili əlaqələr orta məktəbdə ədəbiyyat fənninin asandan çətinə, sadədən mürəkkəbə, mücərrəddən konkretə düsturu üzrə öyrədilməsində də başlıca şərtidir. Odur ki, ümumtəhsil məktəblərinin ədəbiyyat müəllimləri proqramda tədrisi nəzərdə tutulmuş eyni dövr yazıçı və şairlərinin, eyni ədəbi cərəyanın yetirdiyi qüdrətli söz sənətkarlarının, əqidə və məslək silahdaşlarının həyat və yaradıcılıqlarının öyrədilməsində fəndaxili əlaqələrdən məqsədəuyğun faydalanmalı, bu metodik üsulla təlim keyfiyyətlərinin yüksəldilməsinə nail olmalıdır. Bu baxımdan C. Məmmədquluzadə (1869-1932) və M.Ə. Sabir (1862-1911) kimi ədəbiyyat korifeylərinin həyat və fəaliyyətinin ədəbi müqayisə və paralellər aparılmaqla tədris prosesinə çəkilməsi olduqca faydalıdır.

Məlumdur ki, 11-ci sinfin "Ədəbiyyat" proqramında (2007) C. Məmmədquluzadənin tədrisinə 6 saat, M.Ə. Sabirin tədrisinə isə 7 saat vaxt ayrılışdır. Ümumtəhsil məktəblərinin XI sinfi üçün nəşr olunmuş "Ədəbiyyat" dərsliyində isə (2006; müəlliflər: N. Cəfərov, İ. Həbibbəyli, N. Əliyeva, A. Bakıxanova) adı çəkilən hər iki demokrat ədibin həyat və yaradıcılığının öyrədilməsi nəzərdə tutulmuşdur. C. Məmmədquluzadənin "Anamın kitabı" tragikomediyasının, M.Ə. Sabirin isə "Amalımız, əfkarımız ifnayı-vətəndir" satirası ilə "Səttərxana" şeirinin ideya məzmunu və bədii xüsusiyyətlərinin təhlilinə ayrıca dərs saatlarında öyrədilməsi məqsədəuyğun sayılmışdır. Deməli, tam orta məktəblərin XI siniflərində əvvəlcə C. Məmmədquluzadənin, daha sonra isə M.Ə. Sabirin həyatı və yaradıcılığı tədris olunur. Bu pedaqoji yanaşma

uzun illərdir ki, orta məktəb təcrübəsində özünü doğruldu. Ona görə də M.Ə. Sabirin həyat və yaradıcılığının, satiralarında qaldırdığı milli və ümumbəşəri problemlərin şagirdlərə mükəmməl şəkildə öyrədilməsi C. Məmmədquluzadənin həyatı və ədəbi-ictimai fəaliyyətinin müasir elmi-metodik tələblər gözlənilməklə öyrədilməsi ilə qırılmaz tellərlə bağlıdır. Fəndaxili əlaqələr də bu bağlılıq əsasında yaradılmalıdır. Unudulmamalıdır ki, fəndaxili əlaqələr təlim prosesində xronoloji ardıcılığı gözləyən metodik vasitə olub, oxşar ədəbi taleli sənətkarların ömür yolunun, ədəbi-bədii irsinin, obrazlar sisteminin, poetika məsələlərinin şagirdlərə müqayisələr aparmaqla çatdırılması amalına xidmət edir. M.Ə. Sabir yaradıcılığının tədrisinə başlamazdan öncə “Ədəbiyyat” dərslərindəki elmi materiallara əsaslanıb C. Məmmədquluzadə və M.Ə. Sabir şəxsiyyətlərini birləşdirən başlıca amillər şagirdlərin diqqətinə çatdırılmalıdır. Şagirdlər bilməli və yadda saxlamalıdır ki, milli ədəbiyyatda tənqidi realizmin əsas yaradıcılarından olan hər iki demokrat ədib milli istiqlaliyyət uğrunda mübarizə aparmış, “bədi fikirdə humanizmin və demokratik ideyaların, milli oyanış və dirçəlişin ən fədakar carçılarından” biri kimi öz şərəfli adlarını ədəbiyyat tariximizdə əbədiləşdirmişlər. C. Məmmədquluzadənin “zəngin yaradıcılığı, Azərbaycan ədəbiyyatının milli iftixarı, dünya ədəbi mədəniyyətinin böyük hadisəsidir” (1, 21), M.Ə. Sabir isə “türk müsəlman dünyasında satirik şeirin qüdrətli təmsilçisi kimi tanınır” (1, s. 39). C. Məmmədquluzadə və M.Ə. Sabir qüdrətli vətəndaş yazıçı, publisist və ictimai xadim kimi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində şərəfli yer tutur və xalqımızın qəlbində əbədi yaşayır. Onlar pedaqoji fəaliyyət göstərmiş, Azərbaycan tarixi və mədəniyyəti ilə yanaşı, Şərqi tarixi, dilləri və ədəbiyyatını da mükəmməl mənimsəmiş, Şərqi xalqlarının milli oyanış tarixinə şanlı səhifələr yazmışlar. Müəllim giriş sözündə C. Məmmədquluzadə ilə müqayisəli biçimdə M.Ə. Sabirin dünyagörüşü, ədəbi-pedaqoji xidmətlərinin öyrənilməsinə güclü maraq oyadır.

Sənətkarın yaradıcılığındakı taleyüklü problemlərin, mühüm sosial-siyasi hadisələrin şagirdlərin diqqətinə daha yaxşı çatdırılması, onlarda milli-mənəvi dəyərlərimizə sayğı yaradılması sənətkar şəxsiyyətinin tanınmasından

başlanır. Sənətkar şəxsiyyətinin onun yaradıcılığında “gizləndiyini” göz önünə gətirsək, bu yaradıcılığın mükəmməl öyrədilməsində şəxsiyyətin əqidəsi, məsləki, amalı haqqında verilən bilgilərin mahiyyəti bir daha aşkara çıxar.

Mirzə Cəlil və Sabir şəxsiyyətinin böyüklüyü, vətənçi və millətçi amalı, müqəddəs məslək uğrunda mübarizədə dönməzliyi, vətən və millət qeyrəti çəkməsi onların özləri, yaxud molla-nəsrəddinçi şairlərin və çağdaş ədəbiyyatşünasların onlar haqqında söylədikləri fikirlərdə ifadəsini tapmışdır. “Qələmin müqəddəs vəzifəsi xalqın xoşbəxtliyi yolunda xidmət etməkdir. Bu ola gərək hər bir qələm sahibinin amalı!” – deyən böyük demokrat ədib C. Məmmədquluzadə müasiri olan yazıçı və şairləri “beş gün yağlı bozbaş yeməkdən ötrü millətin evini yıxmamağa, həyat həqiqətlərini xalqa çatdırmağa, tənqidi realizm ədəbi ənənələrinə sadıq qalmağa səsləyirdi. Mirzə Cəlillə eyni əsrdə yaşayan, ürəyində vətən və millət yükü daşıyan böyük mütəfəkkir Sabir də eyni inamla yoğrularaq, müqəddəs amalını içərisində hər cür zümrənin yaşadığı xalqa çatdırır: “Mən vücudumda olan ətimi xalqımın yolunda çürütdüm. Əgər ömür vəfa etsəydi, sümüklərimi də xalqımın yolunda qoyardım” [5, s. 220]. C. Məmmədquluzadə və M.Ə. Sabirdən gətirilən nümunələr hər iki milli qeyrətli vətəndaşın həyat amalını səciyyələndirir. Bu deyimlər onların ədəbi-bədii fəaliyyətinin, məslək dostluqlarının, bədii əsərlərində qaldırılan problemlərin sosial mahiyyətinin dərkində mühüm bir açıqdır. Bu açıqdan faydalanmağı bacarmaq isə müəllimdən yüksək pedaqoji ustalığ tələb edir.

Şagirdlər bilməlidirlər ki, C. Məmmədquluzadə və Sabirin mətbuata gəlişi “Şərqi-Rus” qəzeti ilə, ilk tanışlığı və Sabirin həyatının sonuna qədər davam edən, məfkurə dostluğuna çevrilən yaradıcılıq əlaqələri isə “Molla Nəsrəddin” jurnalı ilə başlanır. 1903-cü ildə məşhur şərqişünas və publisist Məhəmməd ağa Şahtaxtının redaktorluğu ilə Tiflisdə nəşrə başlayan “Şərqi-Rus” qəzetində 1904-cü ilin yazından işləməyə başlayan C. Məmmədquluzadə XX əsrin ilk milli mətbu orqanında jurnalistika məktəbi keçir. “Poçt qutusu” və “Kişmiş oyunu” hekayələrini ilk dəfə bu qəzetdə nəşr etdirir. Sabir isə “Şükr lillah ki, afitabi-süxən” müsrəsi ilə başlanan şeirini qəzetin 27 iyun 1903-cü il tarixli 37-ci sayında “Ələkbər Tahirov” imzası ilə çap etdirir.

məklə mətbuat aləminə qədəm qoymuşdur. Şagirdlərə anladılması olduqca zəruri olan ədəbi-ictimai məsələlərdən biri də “Molla Nəsrəddin” dərgisinin nəşri və bu dərgidə adı çəkilən mədəniyyət xadimlərinin birgə əməkdaşlığıdır. C. Məmmədquluzadənin redaktorluğu ilə nəşrə başlayan, Şərq mədəniyyəti tarixində satirik mətbuatın təməl daşlarını qoyan “Molla Nəsrəddin” dərgisi, M.Ə. Sabir (1862-1911), Ö.F. Nemanzadə (1872-1941), M.S. Ordubadi (1872-1950), Ə. Nəzmi (1878-1946), Ə. Haqverdiyev (1870-1933), Mirzə Əli Möcüz (1873-1934) kimi fədakar şair, yazıçı və publisistləri öz ətrafına toplayaraq, zülm və istibdad, mövhumat və fanatizm əleyhinə amansız mübarizə aparmış, xalqın hüriyyət və istiqlal mübarizəsinin alovlu carçısına çevrilmişdir. XX yüzil Azərbaycan milli mədəniyyətinin böyük abidəsi sayılan dünyaşöhrətli “Molla Nəsrəddin” jurnalında nəşr və publisistika məktəbinin yaradıcısı C. Məmmədquluzadə, satirik poeziya məktəbinin yaradıcısı isə M.Ə. Sabirdir. C. Məmmədquluzadə Sabirlə ilk tanışlığının “Molla Nəsrəddinin” jurnalı vasitəsilə yarandığını “Sabir barəsində xatiratım” məqaləsində açıqlayır: “Molla Nəsrəddin” məcmuəsi 1906-cı il aprel ayının yeddisində nəşrə başlayanda biz Sabiri tanımazdıq və Sabir adlı şairin varlığını eşitməmişdik: əgər bizim şivəmizə yaraşan belə bir ləzzətli şairin dünyada olduğunu daha zənn etsə idik, birinci nömrəmizi onun qələmi ilə bəzənməmiş meydana qoymazdıq” [4,583].

“Molla Nəsrəddin” dərgisinin C. Məmmədquluzadə və M.Ə. Sabiri yaradıcılıq və məslək baxımından birləşdirməsi hər iki yazıçının dünyagörüşündəki qabaqcıl ideyaların məntiqli nəticəsi, ədəbi-ictimai fəaliyyətinin uyarlılığı kimi dəyərləndirilməlidir. Onların arasında ədəbi-mənəvi birləşikliyin yaranmasının ən ümdə əlaməti azərbaycançılıq ideologiyasına bağlılıqda və ideologiyanın həyatda öz həqiqi təsdiqini tapmasında özünü göstərirdi.

C. Məmmədquluzadə və M.Ə. Sabirin azərbaycançılıq ideologiyası uğrunda mübarizəsi “Molla Nəsrəddin” səhifələrində elm, məktəb, maarif, təlim və tərbiyə məsələlərinin işıqlandırılması ilə başlamış, birinci rus inqilabından (1905-1907) təsirlənərək milli azadlıq və demokratiya uğrunda, xalqın milli mənlük düşüncəsinin oyadılması və özünə qaytarılması yolun-

da apardıqları mübarizə ilə sonuclanmışdır. Hər iki ədibin azərbaycançılıq ideologiyasının nüvəsində, şübhəsiz ki, Azərbaycana və Azərbaycan xalqına sonsuz sevgi motivləri dururdu. C. Məmmədquluzadə və Sabirin böyüklüyü bir də onda idi ki, molla-nəsrəddinçi şair, yazıçı və publisistləri öz ətrafına toplayıb, milli istiqlal uğrunda mübarizə aparmaq yönündə birləşdirməyi ustalıqla bacarmışlar.

C. Məmmədquluzadə ilə Sabir arasında qarşılıqlı əbədi bağlılıqları təsdiqləyən amillər, hər iki sənətkarın yaradıcılığında mühüm yer tutan sosial-siyasi və ədəbi-mədəni məsələlər “Molla Nəsrəddin” dərgisinin eyni saylarında buraxılan əsərlərində özünə yer tapır. Təsadüfi deyil ki, Sabirin “Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!” misrası ilə başlanan satirası ilk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalında (28 aprel 1906, № 4) C. Məmmədquluzadənin “Niyə məni döyürsünüz?” adlı felyetonunun altında yerləşdirilmişdir. Böyük ədibin “Niyə mən dərsdən qaçdım?”, “Qarnıyoğunlar”, “Həmsəri”, “Həqiqət”, “Tərəqqi əlamətləri” felyetonları ilə Sabirin “Olgün ki, sənə xalq edər lütf bir övlad”, “Bilməm nə görübdür bizim oğlan oxumaqda?!” “Cəhd eylə sən ancaq nəzəri xəlqdə pak ol”, “Zahida, gəl soyunaq bir kərə paltarımızı”, “Nolur şirinməzaq etsə məni həlvayi-hüriyyət” kimi ideya məzmunu baxımından bir-birini tamamlayan satiraları qarşılıqlı yaradıcılıq və məfkurə əməkdaşlığı əsasında yaranan əsərlərdir.

Xatırlatmaq lazımdır ki, vətən, millət və istiqlaliyyət motivləri C. Məmmədquluzadə və Sabir yaradıcılığının qayəsini təşkil edir və bədii əsərlərindən qırmızı xətlə keçir. Hər iki ədibi vətənin və millətin azadlığı düşündürürdü. Onlar “Vətən” dedikdə Rusiya və İran dövlətlərinin işğalçılıq müharibəsi (1826-1828) nəticəsində ikiyə bölünən, şimal hissəsi Çar Rusiyasının, cənub hissəsi İranın əsarətində inildəyən Azərbaycanın taleyini düşünür, vətənin bütövlüyü ideyasını yayımlayırdılar. “Millət” dedikdə çarizm və İran şahlıq istibdadı tərəfindən hüquqları tapdanan, azadlıqları əlindən alınan, milli mənlük şüuru buxovlanan quzeyli-güneyli qan qardaşlarımızı, bütövlükdə məzlum Şərq xalqlarını göz önünə gətirir, milli birlik amalını aşılayırdılar. Onlar “dil” dedikdə Azərbaycan dilinin əcnəbi təsirlərdən qorunub, dövlət dili səviyyəsinə yüksəlməsini, Azərbaycan türkləri üçün anlaşılıq bir

dilə çevrilməsini nəzərdə tuturdular. Nəhayət, vətən, dil, millət probleminin ədəbi və sosial-siyasi həllini vətənin və millətin hüriyyət nəticəsində istiqlalə qovuşmasında görürdülər.

Müəllim M.Ə. Sabirin “Amalımız, əfkarımız ifnayı-vətəndir” misrası ilə başlanan satirasının təhlili zamanı C. Məmmədquluzadənin “Azərbaycan” məqaləsindən də söz açmalı, hər iki əsərin vətən və millət motivləri üzərində kökləndiyini şagirdlərin diqqətinə çatdırmalıdır. “Azərbaycan” məqaləsinin satirik publisistika, “Amalımız, əfkarımız ifnayı-vətəndir” şeirinin isə satirik poeziya nümunəsi olması, vətənin oyanış və millətin mənəvi dirçəlişi problemlərinin hər iki əsərdə qoyulması, vətənin tərəqqi etməməsinin, millətin geri qalmasının səbəbləri şagirdlərə izah olunmalıdır. Hər iki demokrat yazıçı millətin inkişafdan qalmasının səbəblərini araşdıraraq bu nəticəyə gəlir ki, millətin istiqlalı geniş mənada maariflənməkdə, elmə, təhsilə yiyələnməkdə, öz hüquq və vəzifələrini aparmaqda, tərəqqiyə qovuşmaq uğrunda mübarizədədir. Dərslik müəlliflərinin də düzgün yazdıqları kimi, hər iki ədibə görə: “...avropalılar maariflə öz millətlərini tərəqqiyə çatdırdıqları halda, bizim millətin qəflətdə yatması, vəhşi adətlərdən hələ də əl çəkməməsi böyük faciədir” [1,53]. Onlar milləti bu faciədən qurtarmağın yolunu məktəbə, maarifə geniş meydan açılmasında, millətin kütləvi savadlandırılmasında görür, milli tərəqqiyə əngəl törədən imtiyaz sahiblərini satira atəşinə tuturdular.

C. Məmmədquluzadə və Sabir vətənin və millətin nicatını liberal burjuaziya içərisindən çıxmış məsləksiz yarımçıq oxumuşlarda deyil, vətənin və millətin qeyrətini çəkən qabaqcıl dünyagörüşlü, milli düşüncəli ziyalılarda görürdü. XX əsrin ilk onilliklərində – inqilabi hərəkatın yüksəlişi ilə bağlı sinfi mənafelərin toqquşduğu bir dövrdə C. Məmmədquluzadə Novruzəli, Usta Zeynal kimi simalı avam, sadə zəhmət adamlarının, Hacı Həsən, Məşədi Oruc, Məşədi Baxşəli, Mir Bağır ağa kimi “diri ölümlərin”, Kərbəlayı Fatma kimi “yazıq anaların”, fanatizm və cəhalət burulğanında boğulan minlərlə günahsız insanların acımacılı taleyini düşünür, mənəvi əsarətdən xilasına çalışırdı. Sabir isə xalqın “aşağı” təbəqələrinin – hüquq və azadlıqları əllərindən alınan fəhlə və kəndlilərin, “göz yaşları dərya olacaq” məzlumların siyasi-mənəvi faciə-

lərini yaşayır, cəhalətin aradan qaldırılmasını xalqın milli istiqlal mübarizəsində görürdü. C. Məmmədquluzadə ilə Sabir xalqdan uzaq düşmüş amalsız ziyalıları, doğma ana dillərini xoşlamayan, Azərbaycan dilində danışmağı özlərinə layiq bilməyən, müsəlman qadınları ilə ailə qurub bir yerdə yaşamağı nadanlıq sayan, xalqa heç bir fayda verməyən, nəhayət, özgə əqidələrlə gün keçirən “itilgetləri” deyil, Azərbaycan cəmiyyətindəki milli düşüncəli vətən oğullarını millətin öndəri saymaqda tamamilə haqlıydılar. Hər iki demokrat yazıçı xalqa anlatmağa çalışırdı ki, hüriyyət verilməz, hüriyyət alınar. Bunun üçün vətən sevgisi, millət yangısı, istiqlal savaşı başlıca şərtlərdir.

Prof. M. Məmmədov “M.Ə. Sabir: mübahisələr, həqiqətlər” monoqrafiyasında (1990) C. Məmmədquluzadə və Sabirin yaradıcılıq əməkdaşlığı ilə bağlı yazır: “Qarşılıqlı yaradıcılıq əməkdaşlığının məhsulu olan əsərləri öz mövzusu və ideya məzmununa görə üç qrupa bölmək olar. a) Gənc nəslin təlim-tərbiyəsi məsələsi, köhnəlmiş təlim metodlarının tənqidi; b) Çar məmurları və yerli istismarçılar əleyhinə mübarizə; v) İranda baş verən ictimai-siyasi hadisələrə və milli azadlıq hərəkatına münasibət” [5,47].

Dövrün qabaqcıl ictimai xadimləri simasında C. Məmmədquluzadə ilə Sabir 1906-1911-ci illərdə Cənubi Azərbaycanda baş vermiş Məşrutə inqilabını diqqət mərkəzində saxlamışlar. C. Məmmədquluzadə “İranda hüriyyət” hekayəsi və “Həmşəri” felyetonunda, Sabir “İran özümündür”, “Səttarxana”, “Mir Haşım Təbrizi”, “Satıram”, “İstiqbalımız lağlağıdır” və bu qəbildən olan bir sıra başqa satiralarında Cənubi Azərbaycandakı milli azadlıq hərəkatını, bu hərəkatın başçısı, Azərbaycan xalqının milli qəhrəmanı Səttarxanın hünərini alqışlamış, İran istibdadına öldürücü zərbələr endirmişdir. Buna görə də müasiri və amal dostu Abbas Səhhət Sabiri İran məşrutəsinə bir ordudan artıq xidmət göstərən şair kimi yüksək qiymətləndirmişdir. Təlim prosesində C. Məmmədquluzadə və Sabirin Cənubi Azərbaycanda milli azadlıq hərəkatı mövzusunda yazdığı adını əsərlərinin ideya və sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin müqayisəli təhlilinin aparılması sözü gedən mövzunun şagirdlər tərəfindən mükəmməl mənimsənilməsində həlledici amillərdəndir.

C. Məmmədquluzadə və Sabir yaradıcılığının dil və üslub xüsusiyyətlərinin oxşar əlamətləri vurğulanmalı, hər iki sənətkar kamil portret ustası kimi şagirdlərə tanıtılmalıdır. Prof. C. Əhmədov haqlı olaraq yazır: “Bədii portret haqqında şagirdlərə daha yaxşı məlumat vermək üçün M.Ə. Sabirin satiralarından da geniş istifadə etmək lazımdır. Öz satiralarında tipik və canlı xarakter yaratmış böyük şair portret yaratmağa xüsusi fikir vermişdir” [2, s. 51]. C. Məmmədquluzadə “Danabaş kəndinin əhvalatları” povestində Məhəmmədhəsən əmi, Zeynəb və Xudayar bəyin, hekayələrində Novruzəli, Qurbanəli bəy və Usta Zeynalın, “Ölülər”də Şeyx Nəsrullah və Şeyx Əhməd kimi fırıldaqçı din xadimlərinin portretini yaratmışdır. Təkcə onu demək kifayətdir ki, “Bir məclisdə on iki kişinin söhbəti” satirasında Sabir yaşadığı cəmiyyəti təmsil edən vəkil, həkim, tacir, rövzəxan, molla və başqa tiplərin portretini çəkmiş, onların hər birinin xarakterini tipin öz sözləri ilə açmışdır.

C. Məmmədquluzadə və M.Ə. Sabir yaradıcılığının daha uğurlu öyrədilməsi üçün onların əsərlərindəki eyni zümrəyə məxsus obrazların xarakterik cəhətlərinin müqayisəli təhlilinə böyük önəm verilməlidir. Prof. A. Babayevin doğru müşahidə etdiyi kimi, təlim prosesində müəllim birbaşa müəllif xarakteristikasından başlayıb, qəhrəmanın əsas sifətlərini aydınlaşdırır və bu sifətlər qəhrəmanın hərəkətlərində, davranışında axtarılıb müəyyənləşdirilir. Bundan sonra müəllim müəllif xarakteristikasına müraciət edir və oradan əlavə material tapır [6, s. 41].

C. Məmmədquluzadə və M.Ə. Sabir yaradıcılığının müqayisəli təhlili üzərində iş aparan

müəllim təhlilin başlıca elementlərindən faydalanmaqla, hər iki yazıcının oxşar mövzulu əsərlərinin kompozisiyası, bədii dili, üslubu, obrazlar sistemi və janr xüsusiyyətlərinin müasir pedaqoji tələblərə uyğun öyrədilməsinə nail olmalıdır. Fəndaxili əlaqələrə söykənməklə təlim prosesinə gətirilən təhlil hər iki sənətkarın ədəbi mübarizəsinin, Azərbaycan və Şərqi milli azadlıq hərəkatı tarixindəki xidmətlərinin və azərbaycançılıq ideologiyasına sonsuz sevgiyə bağlılığının şagirdlərə öyrədilməsi baxımından bütün zamanlar üçün aktuallığını saxlayır.

Problemə aktuallığı. Eyni tarixi şəraitdə yaşamış, sosial-siyasi hadisələrin müşahidəçisinə çevrilmiş sənətkarların şəxsiyyətinin və dünyagörüşünün, həyatı və ədəbi-ictimai fəaliyyətinin öyrədilməsi zamanı fəndaxili əlaqələrə söykənilməsi yeni biliklərin şagirdlər tərəfindən asanlıqla qavranılmasına, uzun müddət onların yaddaşında saxlanılmasına, şagirdlərin yeni bacarıqlara yiyələnməsinə imkan yaradır.

Problemə elmi yeniliyi. Vətən, millət və ictimaiyyət motivləri C. Məmmədquluzadə və Sabir yaradıcılığının qayəsini təşkil edir və bədii əsərlərdən qırmızı xətlə keçir. Hər iki ədəbi vətənin və millətin azadlığı düşündürürdü. Onlar “Vətən” dedikdə Rusiya və İran dövlətlərinin işğalçılıq müharibəsi nəticəsində ikiye bölünən, şimal hissəsi Çar Rusiyasının, cənub hissəsi İranın əsarətində inildəyən Azərbaycanın taleyini düşünür, vətənin bütövlüyü ideyasını yayımlayırdılar.

Problemə praktik əhəmiyyəti. Məqalədən ümumtəhsil məktəblərində ədəbiyyat fənnini tədris edən müəllim və şagirdlər, həm də geniş oxucu kütləsi istifadə edə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Cəfərov N., Həbibbəyli İ., Əliyeva N., Bakıxanova A. Ədəbiyyat. XI sinif üçün dərslik. – Bakı: Çapaş oğlu, – 2006.
2. Əhmədov C. Ədəbiyyat tədrisində bədii təhlil. – Bakı: Maarif, – 1983.
3. Həsənlı B. IX sinifdə ədəbiyyat tədrisi. – Bakı: Müəllim, – 2006.
4. Məmmədquluzadə C. Əsərləri. 3 cildə, III cild. – Bakı: Azərbaycan EA nəşriyyatı, – 1967.
5. Məmmədov M. Mirzə Ələkbər Sabir: mübahisələr, həqiqətlər. – Bakı: Yazıçı, – 1990.
6. Mikayılov Ş., Babayev A., Aslanov M., Mustafayeva R. Orta məktəbdə ədəbiyyat tədrisi. İki hissədə, II hissə. – Bakı: Maarif, – 1976.

E-mail: elvin.dadasli@mail.ru

Rəyçilər: ped.ü.fəls.dok., dos. **B. Həsənlı,**
ped.ü.fəls.dok., dos. **A.X. Hacıyev**

Redaksiyaya daxil olub: 20.05.2022.